Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari

Pirxonova Marjona Farxod qizi

Innovatsion texnologiyalar universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1- kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Kichik maktab yoshidagi bolalarning diqqat, xotira, tafakkur va idrok kabi bilish jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim jarayonida bilish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik usullar, interaktiv metodlar va psixologik yondashuvlarning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada o‘qituvchi va psixolog hamkorligida o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini rivojlantirish yo‘llari ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, bilish faoliyati, psixologik asoslar, pedagogik yondashuv, diqqat, xotira, tafakkur, idrok, o‘quvchi rivojlanishi, motivatsiya, interaktiv metodlar, o‘quv faoliyati, individual xususiyatlar, psixologik jarayonlar, ta’lim samaradorligi, o‘qituvchi hamkorligi

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan kichik maktab yoshida bolaning asosiy psixik jarayonlari — diqqat, xotira, tafakkur va idrok — jadal shakllanadi hamda keyingi o‘quv faoliyati uchun poydevor yaratadi. Bilish faoliyati insonning atrof-muhitni anglash, yangi bilimlarni o‘zlashtirish va ularni amaliyotda qo‘llash jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun bu jarayon o‘qish, yozish, hisoblash va o‘quv topshiriqlarini bajarish orqali amalga oshadi. Shu sababli bilish faoliyatining rivojlanishi bevosita ta’lim samaradorligi bilan bog‘liqdir.

Psixologik jihatdan qaralganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish faoliyati hali to‘liq yetuklashmagan bo‘ladi. Ular ko‘proq obrazli fikrlashga tayanadi, konkret misollar orqali ma’lumotni tezroq tushunadi va eslab qoladi. Mantiqiy fikrlash esa asta-sekin shakllanib boradi. Shu bois ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilik, amaliy mashqlar va o‘yin elementlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bilish faoliyatining rivojlanishida emotsional holat ham katta rol o‘ynaydi. Bola qiziqish bilan o‘qisa, uning diqqat va xotira jarayonlari faollashadi, bilimni o‘zlashtirish osonlashadi. Aksincha, zerikish yoki qo‘rquv holati bilish jarayonini susaytiradi. Shu sababli o‘qituvchi o‘quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantirishi zarur. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishda diqqat va xotira asosiy psixologik jarayonlar sifatida muhim o‘rin tutadi. Chunki bola yangi ma’lumotni qabul qilishi, uni tushunishi va eslab qolishi aynan ushbu jarayonlarning samaradorligiga bog‘liq. Diqqat bilish faoliyatining “kirish darvozasi” hisoblanadi. Agar bola darsga diqqatini jamlay olmasa, berilayotgan ma’lumotni to‘liq qabul qilmaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqat ko‘pincha ixtiyorsiz bo‘lib, tashqi ta’sirlar orqali tez chalg‘iydi. Shu sababli o‘qituvchi dars jarayonini qiziqarli, ko‘rgazmali va faol usullarda tashkil etishi lozim.

Xotira esa olingan bilimlarni saqlash va qayta tiklash jarayonini ta’minlaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda obrazli xotira kuchli rivojlangan bo‘lib, ular ko‘rgan va eshitgan narsalarni tez eslab qoladi. Shu bilan birga, takrorlash va mashq qilish orqali mantiqiy xotira ham asta-sekin rivojlanadi. Diqqat va xotira o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Diqqat qanchalik barqaror bo‘lsa, xotirada ma’lumot shunchalik mustahkam saqlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida diqqatni jamlashga qaratilgan mashqlar xotirani ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, eslab qolish o‘yinlari, rasm asosida hikoya tuzish yoki ketma-ketlikni tiklash mashqlari samarali hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim

jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishda tafakkur va idrok jarayonlari ham muhim ahamiyatga ega. Chunki bola atrof-muhitni qanday qabul qilishi va uni qanday tushunishi aynan idrok va tafakkurga bog‘liq bo‘ladi. Idrok — bu tashqi olamdagi narsa va hodisalarni sezgi organlari orqali to‘liq qabul qilish jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida idrok ko‘proq aniq va obrazli xarakterga ega bo‘ladi. Ular ko‘rgan narsalarni tez tushunadi, ammo murakkab va mavhum ma’lumotlarni qabul qilishda qiynaladi. Shu sababli ta’lim jarayonida ko‘rgazmali vositalardan keng foydalanish zarur. Tafakkur esa bilish faoliyatining yuqori bosqichi bo‘lib, u narsa va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, xulosa chiqarish va muammoni hal qilish jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur asosan aniq-obrazli shaklda bo‘ladi, lekin ta’lim jarayonida u asta-sekin mantiqiy tafakkurga o‘tib boradi.

Tafakkurni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar, mantiqiy savollar, topshiriqlar va o‘yin texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “nega?”, “qanday qilib?” kabi savollar bolani fikrlashga undaydi va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Idrok va tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, idrok materialni beradi, tafakkur esa uni tahlil qiladi va umumlashtiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida bu ikki jarayonni birgalikda rivojlantirish samarali natija beradi.

Demak, boshlang‘ich ta’limda idrok va tafakkurni rivojlantirish bolaning bilish faoliyatini chuqurlashtiradi va uning intellektual rivojlanishiga asos yaratadi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini samarali rivojlantirish uchun interaktiv metodlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Chunki kichik maktab yoshidagi bolalar faol ishtirok, harakat va qiziqarli topshiriqlar orqali tezroq o‘zlashtiradilar. Interaktiv metodlar o‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi. Masalan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Juftlikda ishlash”, “Guruhlar bilan ishlash” kabi usullar bolalarning fikrlash faolligini oshiradi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin bildirish, boshqalarni tinglash va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘yin texnologiyalari ham bilish faoliyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi, diqqatni jamlaydi va bilimlarni mustahkamlaydi. Masalan, “top va ayt”, “kim tezroq?”, “to‘g‘ri javobni tanla” kabi o‘yinlar o‘quv jarayonini yanada jonli qiladi. Shuningdek, ko‘rgazmali va amaliy metodlar ham katta ahamiyatga ega. Rasmlar, jadvallar, videomateriallar va tajribalar orqali berilgan bilimlar bolalar xotirasida uzoq saqlanadi. Amaliy topshiriqlar esa nazariy bilimni mustahkamlashga yordam beradi. Pedagogik yondashuvlarda esa individual yondashuv muhim hisoblanadi. Har bir bolaning qobiliyati, tezligi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish ta’lim samaradorligini oshiradi. Rag‘batlantirish, ijobiy baholash va qo‘llab-quvvatlash bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishda psixologik xizmat muhim o‘rin egallaydi. Chunki har bir bolaning psixologik rivojlanish darajasi, individual xususiyatlari va o‘qishga bo‘lgan munosabati turlicha bo‘ladi. Psixologik xizmat esa ana shu farqlarni aniqlash va to‘g‘ri yo‘naltirishga yordam beradi. Maktab psixologi o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va emotsional holatini o‘rganadi hamda ularning bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqadi. Diagnostika jarayonlari orqali bolalarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi va individual yondashuv asosida rivojlantirish ishlari olib boriladi. Psixologik treninglar va korreksion mashg‘ulotlar ham bilish faoliyatini faollashtirishda samarali hisoblanadi. Diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bolalarning aqliy faolligini oshiradi. Guruhli mashg‘ulotlar esa ijtimoiylashuv va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, psixologik xizmat o‘qituvchi va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi. O‘qituvchiga bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Ota-onalarga esa uy sharoitida bolani qo‘llab-quvvatlash, ortiqcha bosim bermaslik va ijobiy muhit yaratish bo‘yicha maslahatlar beriladi.

Xulosa qilib aytganda, psixologik xizmat bilish faoliyatini rivojlantirishning muhim bo‘g‘ini bo‘lib, u o‘quvchilarning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. 190-b
2. Rubinshteyn S.L. Psixologiya asoslari. – Moskva: Prosvesheniye, 2017.
3. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedova Sh.A. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.200-b
4. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.y.196-b
5. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Prosvesheniye, 2018. 152-b
6. Karimova V.M. Oila psixologiyasi va tarbiya asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2022. 162-b
7. Ziyocom.uz